

**TÓLEPBERGEN QAYÍPBERGENOV'TÍN “TÚSINIKSIZLER” SHÍĜARMASÍNDÁ
“MENMENLIK” (TÁKABBIRLIK) EMOCIONAL KONCEPTINÍ SÁWLELENIWI**

Kalmuratova Juldız Rustemovna – *tayanish doktorant*

juldiz25082019@gmail.com

Ájiniyaz atundağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

**РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО КОНЦЕПТА «ГОРДЫНЯ» (ВЫСОКОМЕРИЕ)
В ПРОИЗВЕДЕНИИ ТУЛЕПБЕРГЕНА КАИПБЕРГЕНОВА «ТУСИНИКСИЗЛЕР» («НЕПОНЯТНЫЕ»)**

Калмуратова Жулдыз Рустемовна – *базовый докторант*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**REPRESENTATION OF THE EMOTIONAL CONCEPT OF “PRIDE” (ARROGANCE) IN TULEPBERGEN
KAIPBERGENOV'S WORK “TUSINIKSIZLER” (“THE INCOMPREHENSIBLE”)**

Kalmuratova Juldız Rustemovna – *doctoral student*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: manmanlik, takabburlik, emocional koncept, Tusiniksizler, badiiy matn

Rezyume. Zamonaviy tilshunoslikda emotsional konseptlarni antropotsentrik paradigma asosida o‘rganish muhim yo‘nalishlardan biridir. Mazkur tadqiqotning maqsadi To‘lepbergen Qayipbergenovning “Tusiniksizler” asari misolida manmanlik (takabburlik) emotsional konseptining badiiy reprezentatsiyasi va lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda konseptual tahlil, shuningdek, kognitiv, lingvomadaniy, kontekstual va konseptual metafora yondashuvlari integratsiyalashgan holda qo‘llanildi. Tadqiqot natijasida konsept metaforik obrazlar, personajlar o‘rtasidagi munosabatlar hamda muallifning aksiologik bahosi orqali ifodalanganligi aniqlandi.

Ключевые слова: гордыня, высокомерие, эмоциональный концепт, Тусиниксизлер (Непонятные), художественный текст

Резюме. В современной лингвистике особое внимание уделяется изучению эмоциональных концептов в рамках антропоцентрической парадигмы. Цель исследования — выявить особенности художественной репрезентации концепта «высокомерие» (гордыня) в произведении Тулепбергена Каипбергена «Непонятные». В работе применены концептуальный, когнитивный, лингвокультурологический, контекстуальный анализ и теория концептуальной метафоры. Установлено, что концепт репрезентируется посредством метафорических образов, взаимоотношений персонажей и авторской аксиологической оценки.

Key words: pride, arrogance, emotional concept, Tusiniksizler (The Incomprehensible), literary text

Summary. Recent linguistic research increasingly focuses on emotional concepts within the anthropocentric paradigm as a means of revealing the national-cultural and cognitive features of language. This study aims to identify the literary representation of the emotional concept of “arrogance” (pride) in Tulepbergen Kaipbergenov’s “The Incomprehensible”. Conceptual analysis was employed as the main method, complemented by cognitive, linguacultural, contextual, and conceptual metaphor approaches. The findings show that the concept is primarily represented through metaphorical imagery, character relationships, and the author’s axiological evaluation.

Kirisiw. Antropocentrik paradigma tiykarında zamanagóy lingvistikada til insan sanası, oylawı hám mádeniyatı menen tıǵız baylanıslı qubılıs retinde qaraladı. Koncept bolsa til arqalı sáwlelengen, milliy-mádeniy tájiriýbeni jamlegen mental birlik sıpatında túsindiriledi.

Konceptke til bilimi kózqarasınan birinshilerden bolıp A.S.Askoldov anıqlama bergén. Ol konceptti anıq logikalıq qayta islew obyektı bola alatuǵın, ulıwma kóz aldına keltiriw hám túsinikti qamırtıuǵın qubılıs sıpatında túsindirgen [1:29]. Sonday-aq, konceptti pikirlew procesinde birdey túrdegi obyektlerdiń anıq emes toplamın alıstırıtuǵın aqılıy qalıplesiw dep táriyiplegen [1:31]. E.S.Kubryakova konceptti insan bilimi hám tájriybesin sáwlelendiriwshi, mental leksika, konseptual sistema hám dúnyanıń mental kórinisin túsindiriwge xızmet etetuǵın operativ mánilik birlik sıpatında qaraydı [2:89-90]. D.S.Lixachev koncepttiń qalıplesiwine adamnıń ómir tájriybesi, kásibi hám jasaw ortalıǵınıń tásir etetuǵının atap ótedi [3:4]. Yu.S.Stepanov bolsa konceptti insan sanasındaǵı mádeniyattıń bir túyini, yaǵnıy mádeniyattıń insan mental dúnyasındaǵı kórinisi sıpatında anıqlaydı [6:43].

Konceptler sistemasında emocional konceptler ayrıqsha áhmiyetke iye bolıp, olar insanıń emocional tájiriýbesin,

qádiriýatların hám jámiyetlik-mádeniy ózgesheliklerin sáwlelendiredi. G.Lakoff, M.Johnson, Z.Kövecses hám A.Wierzbicka sıyaqlı alımlar emocional konceptlerdiń sanada qalıplesiwi, tilde verbalizaciýalanıwı, konseptual metaforalar arqalı sáwleleniwi hám milliy-mádeniy faktorlar menen baylanısın izertlegen [10:12:15].

Joqarıdaǵı teoriyalıq qarasarlar emocional konceptlerdi til hám kórkem diskursta izertlewdiń áhmiyetin kórsetedi. Emocional konceptlerdi izertlew boyınsha júdá kóplep jumıslar bar, biraq qaraqalpaq ádebiyatında, sonıń ishinde Tólepbergen Qayıpbergenovtıń “Tusiniksizler” shıǵarmasında menmenlik (takabburlik) emocional konceptiniń kórkem reprezentaciýası arawlı izertlenbegen. Sol sebepli bul izertlewdiń maqseti – usı koncepttiń verbal hám metaforalıq beriliwin, aksiologiyalıq mazmunın hám qaraqalpaq xalqınıń milliy-mádeniy qádiriýatları menen baylanısın anıqlaw. Tiykargı izertlew sorawı – shıǵarmada menmenlik emocional koncepti qanday til birlikleri hám kórkem qurallar arqalı reprezentaciýalanadı? Sonday-aq, onıń aksiologiyalıq mazmunı hám milliy-mádeniy ózgeshelikleri qarastırıladı. Izertlew nátiýjesinde koncepttiń baslı verbal hám metaforalıq reprezentantları, aksiologiyalıq sıpatı hám milliy-mádeniy mazmunı anıqlanıp, bul nátiýjeler emocional konceptlerdi qaraqalpaq

kórkem ádebiyatında kognitiv hám lingvomádeniy jaqtan izertlew ushın teoriyalıq hám ámeliy derek bola aladı.

Ádebiyatlardıń tallanıwı. Tracy, Cheng hám Robins izertlewlerinde maqtanış haqıyqıy hám menmenlikke tiykarlańǵan eki túrge ajratıladı. Haqıyqıy maqtanış miynet, tırısqaqlıq hám jetiskenlikler menen baylanıslı bolıp, ózine isenim hám jańa jetiskenliklerge umtılıwdı kúsheytedi. Al menmenlikke tiykarlańǵan maqtanış ózin basqalardan joqarı qoyıw, menmenlik hám narsissistlik qásiyetler menen baylanıslı [13]. Keyingi izertlewlerinde Tracy, Mercadante hám Holm maqtanıştıń sociallıq dárejege erisiwdegi ornın atap, onı jetiskenlikke umtılıw, sociallıq belsendilik hám jámiyette óz ornın tabıwǵa tásir etiwshi psixologiyalıq mexanizm sıpatında túsindiredi [14].

A.Bochkarev óz maqalasında *Pride* (menmenlik) konceptiniń komik diskurstaǵı aksiologiyalıq-lingvistikalıq sáwleleniwın izertlegen. 70-ten aslam standap hám 700-den aslam sitkom epizodı tiykarındaǵı tallaw menmenlikti kúلكi astına alıwda antiteza hám giperbola sıyaqlı qurallardıń qollanılauıǵın kórsetedi [8]. Malaxova rus hám inglis lingvomádeniyatlarında maqtanış konceptin salıstırıp, onıń artıqsha menmenlik, maqtanshaqlıq hám ózin joqarı qoyıw menen baylanıslı unamsız semantikalıq qırların ashıp beredi [5].

Professor Magomedova Maqtanış/Menmenlik konceptin til hám din qatnasında izertlep, sózliklerde “öz qádir-qımbatı, ózin húrmetlew” sıyaqlı jaqsı mániler ushırasqanı menen, diniy sanada hám naqıl-maqallarda “Maqtanshaqlıq/Tákabbirlik” turaqlı túrde unamsız mániske iye ekenligin atap ótedi [4]. Professor R.Duglas bolsa Bernard Mandevıl qarastırı tiykarında tákabbirlik sociallıq kelispewshilik hám morallıq zıyan tuwdıratıwın, tán alınıwǵa bolǵan kúshli mıtájilikten kelip shıǵatıwın unamsız qásiyet dep bahalaydı [9].

Izertlewdiń metodologiyası. Izertlew materialı retinde Tólepbergen Qayıpbergenovtıń “Túsiniksizler” shıǵarması tańlandı. Sebebi romanda menmenlik (tákabbirlik) emocional koncepti personajlar minez-qulqı, metaforalıq súwretlewler, avtorlıq bahalaw hám qaraqalpaq xalqınıń moral-etikalıq qádiriyatları menen baylanısta kórkem sáwlelenedi. Roman “Qaraqalpaqnama” trilogiyasınıń úshinshi kitabı bolıp, onda xalıqtıń tariyxı, úrp-ádet, dástúrleri, ápsana-ráwiyatları hám turmıs tájiriyesi keń sáwlelengen [7]. Bul shıǵarmanı menmenlik (tákabbirlik) konceptin kognitiv hám lingvomádeniy jaqtan izertlew ushın qımbatlı material etedi.

Izertlewdiń teoriyalıq-metodologiyalıq tiykarın kognitiv til bilimi, lingvomádeniyattanıw hám conceptual metafora teoriyası quradı. Tiykargı metod sıpatında conceptual tallaw qollanıwı, menmenlik konceptiniń verbalizaciyası, semantikalıq dúzilisi hám aksiologiyalıq mazmunı anıqlandı. Kontekstual tallaw til birlikleriniń teksttegi funkciyası hám semantikalıq xızmetin belgilewge, conceptual metafora tallawı metaforalıq reprezentaciyasın ashıwǵa, al lingvomádeniy analiz onıń qaraqalpaq xalqınıń milliy-mádeniy qádiriyatları menen baylanısın anıqlawǵa múmkınshilik berdi.

Nátiyjeler hám talqılawlar. «Túsiniksizler» shıǵarmasında menmenlik (tákabbirlik) emocional koncepti túrli verbal hám kórkem qurallar arqalı reprezentaciyalanadı. Tallaw nátiyjeleri koncepttiń metaforalıq obrazlar, personajlar arasındǵı múnásibetler, avtorlıq bahalaw hám aksiologiyalıq komponentler arqalı

sáwlelenetuǵının kórsetti. Ásirese metaforalıq súwretlewler menmenliktiń psixologiyalıq hám moral-etikalıq mazmunın tereń ashıp beriwde baslı qural retinde xızmet etedi.

Tómende usı koncepttiń kórkem reprezentaciyası shıǵarmadan alıńǵan mısallar tiykarında talqılanadı.

Shıǵarmada menmenlik (tákabbirlik) emocional koncepti personajdıń ishki psixologiyalıq halatın súwretlew arqalı da verbalizaciyalanadı. Mısalı, avtor axunıń bas wázir qasında, Xiywa xanı axunıń gápelerine kóbirek itibar qaratqan waqtında:

“Gápleri maqullanǵan sayın kewli ósip, hátte, bas wázirdiń barlıǵın umıtqısı keletuǵın axun úlken basın sál qıymıldatıp sóyledi” [11:30] dep súwretleydi.

Bul úzindidegi “kewli ósip” sóz tirkemesi personajdıń ózin joqarı bahalaw seziminiń kúsheyiwin bildirip, menmenliktiń ishki psixologiyalıq kórinisin beredi. Al *“basın qıymıldatıp sóyledi”* degen detal personajdıń sırtqı minez-qulqı arqalı onıń ózin basqalardan joqarı qoyıwǵa (usı misal kontekstinde, hátte, bas wázirden joqarı qoyıwǵa) umtılısın kórsetedi. Avtor bul detallardı neytral emes, bahalawshı kontekstte qollanıw, personajdıń minezindegi tákabbirliqtı oqıwshıǵa sezdirip beredi.

Shıǵarmada menmenlik (tákabbirlik) emocional koncepti fitomorfik metaforalıq reprezentaciya arqalı da kúshli súwretlengen. Bunıń ayqın mısalı retinde:

“[...] kegey terek júdá tákabbir aǵash. Miywe ornına búrtik saladı, ishın ashsań shıbın-shirkey shıǵadı. Adam balasınıń miywesi onıń sózi, isi.” [11:89] degen úzindini kórsetiwge boladı.

Bul úzindide tákabbirlik “kegey terek” obrazı arqalı conceptualizaciyalanǵan. Avtor bul metafora járdeminde sırtınan kúshli hám sawlatlı kóringenini menen, ishki mazmunı bos hám paydasız bolǵan adam obrazın jasaydı. Aǵashtıń miywe bermewi, onıń ornına búrtik salıwı hám ishinen shıbın-shirkey shıǵıwı tákabbir adamnıń ruwxıy kemshiliklerin simvolıq túrde ańlatadı. Keyingi *“Adam balasınıń miywesi onıń sózi, isi”* degen pikir metaforanıń moral-etikalıq mazmunın tereńlestirip, adamnıń qádiri onıń dańqı menen emes, al is-háreketi hám ádepliligi menen belgilenetuǵınlıǵın kórsetedi.

Shıǵarmada menmenlik (tákabbirlik) emocional konceptiniń metaforalar arqalı reprezentaciyalanıwına jáne de misal keltirilgen. Bunda avtor zoomorfik metaforadan sheberlik penen paydalanǵan. Ernazar Alakóz zindanǵa túsken waqtında, axun onı qutqarıw arqalı, óziniń qálegen aytqanın oǵan qıldıraman, ózime baǵınıshlı qılıp qoyaman dep maqtanadı:

“– Pıshıqqa bir tısem nan taslasań, mańlayına bir shertip qoyıw kerek, óytpeseń, nandı kim berip atırǵanın umıtadı. Usınnan ullı xandı aytqanıma turǵızıp, Ernazardı bosattırsam, ǵaybar pıshıqlı emes, arıslanlı bolǵanım. Qoldaǵı arıslan anaw-mınawdı sezbeydi, hár saparı mańlayına shertiw túwe, qattı-qattı uraman.” [11:199].

Bul úzindide personaj óziniń kúshi hám imkaniyatlarına hádten tıs isenip, hátteki Ernazar Alakózdey xalıq batırın ózine gáp qaytara almaytuǵınday boysındırıp qoyaman dep oylaydı. Avtor onıń bul sózleri arqalı, hám personaj ózi tán alıp turǵan “arıslan” day aybatlı adamdı erkinen ayırıp, ózine boysındırıp qoyaman dep oylawınıń qanshelli tákabbirlik ekenligin kórsetedi. Al, waqıya izinde bolsa, Alakóz axunıń astarlı gápelerinen onıń niyetin túsiniw, ulıwma óz pikirinen qaytpaydı hám bosattırıwın soramaydı.

Aqıbette, axun tákabırılıǵı sebebinen oqıwshı tárepinen mısıl kúlki astına alınadı.

Bul úzindi arqalı avtor menmenlik (tákabırılık) ayırım jaǵdaylarda háttteki adamdı kúlkili, qolaysız jaǵdaylarǵa salıwı múmkinligin kórsetip beredi.

Náwbettegi mısalda bolsa, menmenlik explicit reprezentaciya arqalı hám denege emociyaǵa mas háreket penen qosa bildirilgenligin kóriw múmkin:

“Muhammedkárım keń kókiregin kóterip, tamaǵın qırıp alıp maqtanıwǵa ótti.” [11:262].

Bul mısalda menmenlik (tákabırılık) emocional koncepti personajdıń dene qozǵalı hám sóylew minezi arqalı verbalizaciyanadı. *“Keń kókiregin kóterip”* degen obrazlı súwretlew personajdıń ózine artıqsha isenimin bildirip turǵan bolsa, al *“tamaǵın qırıp alıp”* detalı maqtanıwdıń baslanıwına psixologiyalıq tayarlıq retinde berilgen. *“Maqtanıwǵa ótti”* degen bahalawshı ańlatpa personajdıń minezindegi menmenlikti ashıq kórsetedi. Bul mısalda aldınǵı úzindidegeıdey, personajdıń maqtanshaqlıǵı basqa personaj tárepinen kúlki astına alınadı hám eki mısalda da menmenlik mısıl kúlki astına alınıwına sebep boladı. Bul bolsa, orınsız ózine joqarı baha beriw menmenlik belgisi hám basqa adamlar tárepinen negativ bahalawǵa sebep bolatuǵınlıǵın kórsek boladı.

Sonday-aq, shıǵarmada baǵdarlı metafora tiykarında da úzindiler bar. Olardan birinde Ernazar Kenegeske Xiywa xanınıń bas wáziri aytqan mınanday gápleri bar:

“– Ap-ańsat baxıtı bolıwdı gózlermedińiz? Ańsat baxıt murnıńdı aspańǵa kótertedi, zıyanlı! Sol ushın ele awırılıqlar kóresiz.” [11:351].

Bul mısalda menmenlik (tákabırılık) emocional koncepti *“murnıńdı aspańǵa kótertedi”* degen baǵdarlı metafora menmenlikti joqarılıq keńisligi arqalı konkretualizaciyaladı. Avtor usı metaforanı *“zıyanlı”* degen

bahalaw menen tolıqtırıp, menmenliktiń moral-etikalıq jaqtan maqullanbaytuǵın qásiyet ekenligin ashıp beredi.

Tallanǵan mısallarda kórsetkenligindey, menmenlik (tákabırılık) emocional koncepti shıǵarmada kóbinese metaforalıq modeller arqalı reprezentaciya qılınǵan. Fitomorfik, zoomorfik hám baǵdarlı metaforalar koncepttiń teris aksiologiyalıq mazmunın kúsheytedi. Bul Lakof hám Jonson usınǵan konceptual metafora teoriyasındaǵı metaforanıń tek stilistikalıq qural emes, al abstrakt túsinikti konkretualizaciyalaw usılı ekenligin tastıyıqlaydı [12]. Sonday-aq, personajlardıń psixologiyalıq halatı, explicit súwretlewler de sheberlik penen qollanılǵan.

Juwmaq. Bul izertlew jumısında Tólepbergen Qayıpbergenovtıń *“Túsiniksizler”* shıǵarmasında menmenlik (tákabırılık) emocional konceptiniń verbal, verbal emes hám kórkem reprezentaciya ózgeshelikleri talqılandı. Tallaw nátiyjeleri bul koncepttiń kóbinese metaforalıq modeller, personajlardıń psixologiyalıq halatı, verbal hám verbal emes minez-qúlqı, sonday-aq avtorlıq bahalaw arqalı sáwlelenetuǵının kórsetti. Ásirese fitomorfik, zoomorfik hám baǵdarlı metaforalar menmenliktiń teris aksiologiyalıq mazmunın tereń ashıp, qaraqalpaq xalqınıń moral-etikalıq qádiriyaatları menen tıǵız baylanısta ekenin ańqlawǵa múmkinshilik beredi.

Izertlew nátiyjeleri emocional konceptlerdi kognitiv hám lingvómádeniy kózqarastan izertlewdiń áhmiyetin tastıyıqlaydı. Biraq bul izertlew tek Qayıpbergenovtıń *“Túsiniksizler”* shıǵarması menen sheklengenligi sebepli, alınǵan nátiyjelerdi qaraqalpaq ádebiyatınıń barlıq kórkem shıǵarmalarına ulıwmalıq qollanıw múmkin emes. Bul jumıstan alınǵan nátiyjeler qaraqalpaq kórkem ádebiyatındaǵı basqa emocional konceptlerdiń reprezentaciya salıstırmalı túrde izertlew ushın teoriyalıq hám metodologiyalıq negiz bola aladı.

Ádebiyatlar

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово. // Русская речь: сборник статей / под редакцией Л.В.Щербы. Новая серия, выпуск 2. - Ленинград: «Academia», 1928. – С. 28–44.
2. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. Филологический факультет МГУ им. М.В.Ломоносова, 1997.
3. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка. // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. 1993, Т. 52, №1. – С. 3-9.
4. Магомедова П.А. Гордость/Гордыня как порок в религиозно-языковом сознании этноса (когнитивно-семантический аспект) П.А.Магомедова, Д.А.Аливалиева // Мир науки. Социология, филология, культурология. 2021, Т. 12, № 4.
5. Малахова С.А. Личностно-эмоциональные концепты «гордость» и «стыд» в русской и английской лингвокультурах: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. – Волгоград: 2009.
6. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. 2-е изд., исп. и доп. -Москва: Академический Проект, 2001.
7. Bekbergenova Z. Jazıwshınıń dóretilshilik dúnyası. – Nókis: / Erkin Qaraqalpaqstan, (49), 2009. 3-b.
8. Bochkarev A.I. Concept of PRIDE in Comic Discourse: Axiological approach. Nauchnyi Dialog, 13(6), 2024. 60-77.
9. Douglass R. The dark side of recognition: Bernard Mandeville and the morality of pride. // British Journal for the History of Philosophy, 32:2, 2024. – P. 284-300.
10. Kövecses Z. Metaphor and Emotion. Language, Culture, and Body in Human Feelings. – Cambridge University Press, 2004.
11. Qayıpbergenov T. Túsiniksizler. Qaraqalpaq dástanı. (Úshinshi kitap). –Nókis: «Bilim», 2019.
12. Lakoff G. and Johnson M. Metaphors We Live by. – The University of Chicago Press, 2003.
13. Tracy J.L., Cheng J.T., Robins R.W., Trzesniewski K.H. Authentic and hubristic pride: the affective core of self-esteem and narcissism. // Self and Identity, 8(2-3), 2009. – P. 196-213.
14. Tracy J.L., Mercadante E., Hohm I. Pride: The Emotional foundation of social rank attainment. // Annual Review of Psychology. 74(5), 2023. – P. 19-45.
15. Wierzbicka A. Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals. – Cambridge University Press, 1999.